

Henryk Kowalewicz

Pieśń "Cesarzowno wszech najświętsza" i łaciński pierwowzór pieśni "Maryja, panno szlachetna" : nieznane zabytki polskiej i łacińskiej poezji bernardyńskiej

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce
literatury polskiej 53/2, 463-474

1962

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

II. M A T E R I A Ł Y I N O T A T K I

HENRYK KOWALEWICZ

PIEŚŃ „CESARZOWNO WSZECH NAŚWIĘTSZA“ I ŁACIŃSKI PIERWOWZÓR PIEŚNI „MARYJA, PANNO SZLACHETNA“

NIEZNANE ZABYTKI POLSKIEJ I ŁACIŃSKIEJ POEZJI BERNARDYŃSKIEJ

Poprzednio doniosłem w „Pamiętniku Literackim“ o znajdujących się w jednym z inkunabułów Biblioteki im. Ossolińskich we Wrocławiu (sygn. XV 1) dwóch pieśniach łacińskich, stanowiących nowy przyczynek do znajomości średniowiecznej poezji bernardyńskiej w Polsce¹. Obecnie chciałbym omówić dalsze jej zabytki, które pochodzą z rękopiśmiennych dodatków do innego inkunabułu tejże biblioteki (sygn. XV 2).

Niewielkich rozmiarów druk, wydany w r. 1489, zawiera *Praecordiale devotorum*². Skromna oprawa pochodzi z XIX wieku. Zapiskami są po-

¹ Zob. H. Kowalewicz, „Historia o Trzech Królach“ i „Pieśń przed wojną z Turkami“. Dwa zabytki polsko-łacińskiej poezji średniowiecznej. „Pamiętnik Literacki“, 1960, z. 3.

Dr J. Woronczak zaproponował następujące koniektury do *Pieśni o Trzech Królach*:

	jest	winno być
3, 9—10:	<i>Et ad eum venimus,</i> ⟨...⟩ <i>adoratus.</i>	⟨ <i>Ut sit</i> ⟩ <i>adoratus.</i>
15, 1—7:	<i>Primicie gencium,</i> <i>Patres sapientes</i> <i>Mire atque felic</i> ⟨...⟩ <i>Tunc valde dicentes,</i>	<i>Matrem atque filium</i> <i>Tunc valedicentes,</i>

przy czym właściwsza byłaby tu składnia *cum dativo*, ale spotyka się również i użycie *cum accusativo*.

Nie można mieć wątpliwości co do słuszności tych lekcji, choć sprawdzenie ich w rękopisie nie jest możliwe z powodu uszkodzeń papieru.

² *Praecordiale devotorum*. Strassburg 1489. Opis bibliograficzny w: *Katalog inkunabułów Biblioteki Zakładu im Ossolińskich we Wrocławiu*. Na podstawie materiałów K. Piekarskiego opracowała A. Kawecka-Gryczowa. Wrocław 1956, nr 277.

kryte: karta tytułowa (rs 1)³, jej strona odwrotna (rs 2), ostatnia karta druku zawierająca kolofon (rs 3—4) oraz 15 dołączonych kart (rs 5—34), wśród nich kilka pergaminowych (rs 5—6, 7—8, 33—34).

Książka nie ma żadnych zapisek proveniencyjnych oprócz pieczętki Biblioteki Brodzkich, która pozwala sądzić, że losy inkunabułów XV 1 i XV 2 były podobne. Analiza treści zapisek wykazuje również, że oba druki pochodzą z tej samej biblioteki bernardynów polskich i do zbiorów Ossolineum przeszły z Biblioteki Brodzkich jednocześnie.

Dukt pisma i jego cechy graficzne wskazują na początek XVI wieku. Potwierdza to jeszcze data wymieniona na stronie 21 rs: „1504 Anno invenit“, która jest prawdopodobnie także datą powstania reszty zapisek. Rękopiśmienne dodatki do inkunabułu poczyniono gotycką kursywą, czasem trudno czytelną, o zmiennym dukcie, zależnie od stopnia pośpiechu i staranności. Jest widoczne, że drobniejsze zapiski wnoszono w różnych odstępach czasu; nawet wtedy, gdy pisane są tą samą ręką, występują niekiedy różnice w nachyleniu liter, a atrament ma różne odcienie koloru brunatnego.

Obok tekstów o treści teologicznej (rozmyślenia, przepisy moralne), zapisano również łacińskie wiersze, jeden wiersz polski oraz szereg drobnych wierszyków paremiograficznych i moralizatorskich sentencji, nieraz bardzo ciekawych. Wszystkie zapiski o charakterze literackim przytaczam w całości, z innych — tylko incipit i explicit. Wiadomość o wszystkich zapiskach rzuca pewne światło na osobę pisarza i na środowisko, w którym powstały utwory literackie, może więc być przydatna dla specjalistów z różnych dziedzin.

Dodatki rękopiśmienne do inkunabułu XV 2 zaczynają się w górnej części karty tytułowej (rs 1). Znajduje się tam zapiska bez początku, co dowodzi, że kiedyś istniała także karta ochronna, pokryta notatkami: (inc.) „*in quo caritas Dei*“, (expl.) „*si dilexeritis invicem sicut dilexi vos*“. Pod tytułem druku wpisano antyfonę maryjną, której autorem jest św. Anzelm, arcybiskup Canterbury († 1109): *Gaude, Dei genitrix, virgo immaculata*⁴, niżej zaś — inną maryjną antyfonę: *Ave, stella matutina, peccatorum medicina*⁵. Pod nią zapisano tekst polskiej pieśni: *Cessarzowno wszech naszwyethsza*, której ostatnia strofa znajduje się na stronie 2 rs. Początek tej pieśni na stronie 1 rs oddzielono od tekstów łacińskich poziomą kreską⁶.

³ Skrótem rs oznaczono strony z dodatkami rękopiśmiennymi.

⁴ Zob. U. Chevalier, *Repertorium hymnologicum*. T. 1. Louvain 1892, nr 6757.

⁵ Zob. *ibidem*, nr 2135.

⁶ Całość tekstu podaje się w transliteracji na s. 469, a w transkrypcji na s. 470.

Na odwrotnej stronie karty tytułowej (rs 2) odbity jest drzeworyt, przedstawiający kapłana w ornacie klęczącego przed ołtarzem. Z prawej strony pisarz notatek skopiował dość wiernie postać kapłana z drzeworytu. Z lewej narysował ołtarz ze stojącą na nim monstrancją. Pod drzeworytem na stronie 2 rs zapisano wiersz łaciński o dwóch strofach: *Mater hic est filia*⁷.

Dalsze dodatki rękopiśmienne zaczynają się na ostatniej karcie druku (rs 3) pod kolofonem. Są to dwie zapiski teologiczne o incipitach: „*Item peccatum originale est carencia originalis iusticie*“; „*In corpore Christi est sangwis*“.

Na stronie 4 rs są przepisy moralne. Pierwsza zapiska dłuższa (16 wierszy): (inc.) „*Carissime frater, si vis perfecte mundari a crimine*“, (expl.) „*et hii 15 fructus sine dubio in te habebunt locum*“. Niżej: *Ordo cadendi secundum Holgot*; (inc.) „*1. Negligere modica*“. Jeszcze niżej: (inc.) „*Frater charissime, si vis laudabiliter manere in religione*“, (expl.) „*5. Aliorum facta temere non iudices*“.

Na stronie 5 rs zaczynają się inną ręką zapisane pytania do rachunku sumienia dla zakonników. Tytuł brzmi: *Loca, in quibus confiteri volens debet examinare conscienciam*; (inc.) „*1. Divinum officium quomodo celebrasti?*“, na stronie 6 rs (expl.) „*18. De indiscreta leticia vel tristitia*“.

Dalej na stronie 6 rs znajdują się przepisy dotyczące spowiadania się: *Modus confitendi*; (inc.) „*Veniens ad confessionem deponat mantellum*“, kończące się na stronie 7 rs. (expl.) „*reddo me culpabilem Deo omnipotenti et vestre paternitati. Ideo precor*“.

Na stronie 8 rs — trzy zasady dla mających zmartwienie: *Et homo turbatus hec habeat*; (inc.) „*1. Illo tempore non loquatur*“, (expl.) „*pro consolacione recurrat*“. Niżej wierszowana modlitwa składająca się z czterech strof: *Maria venustissima*⁸.

Na stronach 9—10 rs znajduje się cisjojanus, którego zakończenie zapisano na dole strony 11 rs. Na nim (10 rs) kilka przysłów łacińskich. Pierwsze to dwuwiersz:

*Mendax, fur, lusor, errans, tepidus, vagus, usor,
Hec quibus insunt, raro vel nunquam resipiscunt.*

Następnie skarga na zepsucie tego świata:

*In mundo veritas non est,
iusticia mortua est,
misericordia abiecta, fides damnata,
iniquitas exaltata,
usura manifesta, nequicia parata,*

⁷ Całość tekstu podaje się na s. 471.

⁸ Całość tekstu wraz z transkrypcją pieśni polskiej podaje się na s. 472—473.

*cultus Dei deriditur,
verbum Dei conculcatur,
iudicium pervertitur,
religiositas suffocatur
et omne bonum in malum pervertitur.*

Niżej heksametrem przysłowie o gonieniu dwóch zajęcy jednocześnie:

*Qui binos lepores una sectabitur hora,
Una simul carebit, quandoque perdet utrumque*⁹.

Pod nim dwuwiersz, znajdujący się także wśród zapisek w inkunabule XV 1:

*Si fluxum pateris, caveas (ne)*¹⁰ *mories:*
〈Con〉cupitum potum, nimium cum frigore motum.

Na dole strony krótka zapiska: „*Qui amat animam suam, perdet eam, id est, qui*“¹¹. Cisjojanus kończy się na dole strony 12 rs. Na tym zakończeniu umieszczono krótką notatkę leksykalną:

Eternus est sine fine et sine principio, perpetuus vero, qui non habet finem, sed habet principium.

Na całej prawie stronie 11 rs znajdują się pobożne rozmyślenia zatytułowane: *Secuntur meditationes dierum. Et primo dominice diei, de regno celorum*; (inc.) „*Poteris autem de celesti illa patria*“. Rozmyślenia te, przeznaczone na cały tydzień, ciągną się aż do strony 22 rs: (expl.) „*Ergo, qui cito dat, bis dat; nescit dare, qui dare tardat. Finis. 1504 Anno invenit, dominica feria sexta*“.

U dołu strony 20 rs krótki cytat:

Bernardus: Memoria crucifixi crucifigit vicium.

Podobnie u dołu strony 21 rs:

Ambrosius: Plus doluit vulnera tua.

⁹ Szeroko już w średniowieczu rozpowszechnione przysłowie, znane w różnych wariantach w prawie wszystkich językach europejskich. K. F. W. Wander (*Deutsches Sprichwörter-Lexikon*. T. 2. Leipzig 1870, s. 373) i A. Arthaber (*Dizionario comparato di proverbi e modi proverbiali*. Milano 1929, nr 691) podają nieco odmiennie łacińską wersję: „*Qui binos lepores una sectabitur hora, / Non una saltem, sed saepe carebit utroque*“. Czeski przekład tego przysłowia brzmi (F. Čelakovský, *Mudroslovi národu slovanského ve příslovích*. Praha 1852, nr 220): „*Kdo na dva zajíce štre, někdy popadne jednoho, a mnohokrátě žádného*“. Szereg podobnych przysłów polskich cytuje S. Adalberg (*Księga przysłów, przypowieści i wyrażen przysłowiowych polskich*. Warszawa 1889–1894, s. 624), np.: „Kto dwu zajaków goni, żadnego nie uchwyci“.

¹⁰ W ten sposób oznaczane są miejsca uszkodzone w tekście.

¹¹ *Ev. Joan. XII 25.*

Strona (rs 2) inkunabułu Bibl. Ossolińskich (sygn. XV 2) z rękopiśmiennym zapisem strofki 3 pieśni Cesarzowno wszech naświętsza.

Dolna część strony 22 rs zawiera wiersz, znajdujący się również w inkunabule XV 1:

*Quibus in rebus gravis est inceptio prima,
Spernere mundum, spernere nullum, spernere sese,
Spernere se sperni, quatuor ista beant.*

Pod nim dwuwiersz:

*Mors tua, mors Christi, fraus mundi, gloria celi
Et dolor inferni sunt meditanda tibi.*

Na stronie 23 rs dłuższa notatka o różnych rodzajach przekroczeń reguły zakonnej: (inc.) *„Culpa de excessibus manifestis est in refectorio dicenda“*, (expl.) *„si negligencium vel distraccionem in aliquo fecisti, et sic de aliis“*.

Fragment: *„si accepisti aut dedisti sine licencia“* wskazuje, że zapiska ta odnosi się do zakonu żebraczego.

Poniżej, na stronie 23 rs: *Commendacio oracionum, presertim Corone Virginis*; (inc.) *„Clementissime ac dulcissime Jhesu“*, (expl.) *„domine Jhesu, per ineffabilem misericordiam tuam et matris tue preces. Amen“*.

Na stronie 25 rs zaczynają się rozmyślania *De VIII Gaudiis BMV. Pete purgari viciis circa gaudia*; (inc.) *„Meditaciones circa coronam et primo super gaudia Virginis Marie“*, kończące się na stronie 26 rs: (expl.) *„10. Exaltata mente et corpore ad celi palacium“*.

Na stronie 27 rs: *Meditaciones super articulos passionis Christi in corona Virginis*, których dalszy ciąg znajduje się na stronach 28 i 29 rs, a zakończenie na stronie 30 rs: (expl.) *„qui intelligunt et afficiuntur. Intencio est triplex“*.

Na dole strony 29 rs wpisano ręką z XVII w. początek modlitwy *Ave Maria*, aż do słowa *„benedictus“*.

W połowie strony 30 rs zaczynają się: *Septem gaudia celica B. Marie, s. Thome archiepiscopo Cantuariensi [!] per ipsam revelata*; (inc.) *„1. Superas puritate“*, zakończone na stronie 31 rs: (expl.) *„qui gloriose virginis matris Marie etc.“*

Na stronie 31 rs u dołu wiersz o odpuszczeniu:

*Cum „Jhesus“ in missa quociens audisque „Maria“
Et flectis genua, Joannes dat tibi papa
Ob veniam scelerum viginti nemppe dierum.*

Na stronie 32 rs szereg drobnych zapisów. Pierwsza mówi o podziale wieku mężczyzny na okresy: (inc.) *„Infancia, que durat ad VII annum“*, (expl.) *„quam Saturnus gubernat“*. Niżej pięć przysłów:

*Ebrietas, frenesis, studium discontinuum,
Occipitis wlnus, nimius langwor quoque somnus,
Hac arte vere ammittunt philosophie.*

*Qui iacet in lecto lumen spectando diei,
Sensus et ingenium tardius dantur ei.*

*Non mirare bis, quando tibi labitur pes;
Quadruplex in plano cadit quandoque pede sano*¹².

*Quod natura docet, vix recusare potest;
Quod nova testa capit, inveterata sapit*¹³.

*Quod puer asuescit, dum vult dimittere nescit
Absque labore gravi nequeunt asueta relinqui*¹⁴.

Pod nimi krótki słowniczek medyczny łacińsko-polski, zatytułowany *Vocabula de venis*:

Spatia — vatrobna, *zaphena* — gloszną, *femora* — lyendzwywe, *loxe* — vdy, *tibie* — golyenye, *pulmatica* — płucznýa, *cephalica* — głowna, *mediana* — posrzednýa.

Na dole strony przestroga:

Non omnia: { *Crede, que audis,*
 { *dic, que scis,*
 { *iudices, que vides.*

Ostatnia, pergaminowa karta, na stronie 33 rs zapisana została poprzecznie: (inc.) „*Pete mundari: 1. Angelica salutacio*“. U dołu strony: „*Prefato ordine gaudia hec Virginis gloriose ponit Stellarius Li. X. par. 4. art. 3°*“. Na tej samej stronie znajduje się inna notatka scholastyczna:

<i>Pater misit</i>	}	<i>ecce</i>	{	<i>amor</i>	}	<i>Tria Pa-</i>
<i>Filius iuit</i>				<i>obediencia</i>		<i>ter nos-</i>
<i>Spiritus s. disposuit</i>				<i>clemencia</i>		<i>ter.</i>

Na ostatniej stronie rękopiśmiennych dodatków (rs 34) szereg drobnych zapisek: (inc.) „*Ne clerici vel monachi*“, (expl.) „*ne monachi vel clerici causa lucri negociantur*“. Niżej:

Peccat comedens. Propera. Laute nimis ardent rose et stud(...).

Poniżej przysłowie:

*F(ama) boni lente volat, invidia prohibente,
Fama plena malis volat pernicibus alis.*

Pod nim wiersz o odkupieniu z grzechu pierworodnego:

*Adam primus homo damnavit secula pomo,
Sed postremus Adam natus de virgine quadam*

¹² Por. szereg przysłów podobnych, np. czeskie (Čelakovský, op. cit., nr 71): „*Někdy i kůň dobrý na čtyřech nohách se potkne*“ oraz polskie (Adalberg, op. cit., s. 221): „*Koń ma cztery nogi a potknie się*“.

¹³ Tekst łaciński i w innych językach w: Wander, op. cit., t. 1, s. 1054, nr 25. Por. do dziś używane: „*Czym skorupka za młodu nasiąknie, tym na starość trąci*“.

¹⁴ Arthaber (op. cit., nr 583) i Wander (op. cit., t. 1, s. 1054, nr 25) przytaczają tekst łaciński: „*Quod juvenis suescit, senex dimittere nescit*“.

*Damna prioris Adam reparavit in arbore quadam,
Lucem parvo pomo perdidit omnis homo.*

Niżej drobne notatki: „s. precepta, s. charitatis“, „Decem contrarium ecclesie licitum“ itd.

Stronę tę (34 rs) kończą u dołu zapiski prawie zupełnie wyblakłe (5 wierszy).

Z obszerniejszych tekstów o charakterze literackim w inkunabule XV 2 znajdują się: polska pieśń maryjna oraz dwa dłuższe od innych wierszy utwory łacińskie. Pieśń polska, składająca się z trzech strof, mieści się na obu stronach karty tytułowej (rs 1—2). Pismo wskazuje na to, że pisarz, który m. in. wniósł do inkunabułu Biblioteki im. Ossolińskich XV 1 polską pieśń *Maryja, panno szlachetna*, jest zarazem pisarzem większości tekstów w inkunabule XV 2, także pieśni polskiej. Transliterowany tekst tej dopisanej do inkunabułu XV 2 pieśni wygląda następująco:

[rs 1] Cessarzowno wszech naszwyethsza bozeŷ lasky / gestesz pelną, Moczną
i przykazuyacza nad / angelszke pyenŷe szlothsza sprawnŷe gesz/vesvana
mathka y krolova synem plodv / thvego vchovaŷ nasz wrogv slego panno
boga wszech/mocznego/ Thy gesz gresznŷch vczeszenŷe / pokornych yesz
thy sbavyenŷe, Rosza prawdy / (b)esz / chytroszczy thysz lilia czystosczyŷ
veysrŷŷ mathko / boza thwoŷ czą sluga zada szgrzechow sye / wysnŷawą
snŷch sze wynŷen dawa Špomoz(e)nya / thwego zada

[rs 2] O namylsza wszech naszwyethsza [[nam]] racz / daŷcz pomoc nyedznemw,
wszithką laszką / doszkonalaŷ radz daycz zaŷdayaczemw / racz nawyeszcz
naŷdnego na drogą praw/dzywosczyŷ ŷ wolaŷaczego kthobye perlo / czis-
thoszczy Schowane szweŷ szwyathoszczy

Pieśń ta nie jest utworem oryginalnym, lecz — jak większość staropolskich pieśni religijnych — tłumaczeniem z łaciny. Jej pierwowzór stanowi ułożona w Czechach pieśń: *Imperatrix gloriosa / Plena laudum titulis*. Tę łacińską pieśń wpisano na ostatnią stronę pokrytych zapiskami kart, dołączonych do inkunabułu XV 1 Biblioteki im. Ossolińskich (rs 12). Tekst ten jest znacznie bliższy polskiemu przekładowi niż tekst zamieszczony przez Guido Marię Drevesa w tomie 1 „Analektów“¹⁵.

Wiersze 2 i 3 pieśni łacińskiej zapożyczono z bardzo rozpowszechnionej w średniowieczu sekwencji maryjnej *Imperatrix gloriosa / Potens et imperiosa*¹⁶. Poza tym jest utworem samodzielnym, o dużych wartościach poetyckich. Od owej sekwencji różni się także metrum i sposobem rymowania.

Pieśń *Imperatrix gloriosa / Plena laudum titulis* składa się z wierszy trocheicznych. W przekładzie polskim tłumacz usiłował naśladować me-

¹⁵ Zob. „Analecta Hymnica Medii Aevi“. T. 1. Ed. G. M. Dreves. Leipzig 1894, s. 68—69.

¹⁶ *Ibidem*, t. 54 (ed. C. Blume und H. M. Bannister; Leipzig 1915), s. 351.

trum oryginału, co mu się niezupełnie udało. W niektórych wierszach przekładu jest zgłoszek za dużo, także sposób rymowania odbiega od łacińskiego pierwowzoru. W szeregu wierszy występuje rym tylko jednozgłoskowy zamiast poprawniejszego tu dwuzgłoskowego.

PIERWOWZÓR ŁACIŃSKI (inkunabuł Ossol. XV 1)	TRANSKRYPCJA PRZEKŁADU POLSKIEGO (inkunabuł Ossol. XV 2)
1. <i>Imperatrix gloriosa, Plena laudum titulis, Potens et imperiosa, Canticis angelicis Jure comendaris Mater et regina Prole non gravaris Tuo nos consigna Virgo mater, Deo digna.</i>	1. Cesarzowno wszech naświętsza, Bożej łaski jesteś pełna, Mocna i przykazująca, Nad anielskie pienie słodsza. Sprawnie jeś wezwana Matka i królowa. Synem płodu twego Uchowaj nas wrogu złego, Panno Boga wszechmocnego.
2. <i>Peccatorum medicina, Salusque humilium, Rosa vera sine spina, Castitatis lilium, Respice, quod posco, Mater Dei vera¹⁷, Me pecasse nosco, Miserere mei, Consolatrix sancte spei.</i>	2. Ty jeś gr[ze]sznych ucieśnienie, Pokornych jeś ty zbawienie, Roża prawdy bez chytróści, Tyś lilija czystości, Wejźrzy, matko Boża, Twój cię sługa żąda, Z grzechów się wyznawa, S nich się winien dawa, Spomoże(nia) twego żąda.
3. <i>O dilecta, predilecta, Fer solamen misero Caritatemque perfectam Confer, quod desidero, Revoca errantem Ad viam veritatis, Ad te proclamantem, Gemma castitatis, Templum sancte Trinitatis.</i>	3. O namilsza, wszech naświętsza, Racz dać pomoc nędznemu, Wszystkę łaskę doskonałą Racz dać żądajacemu, Racz nawieść nędznego Na drogę prawdziwości I wołającego K tobie, perło czystości, Schowanie szwey świętości.

Porównanie schematu metrycznego łacińskiego pierwowzoru ze schematem poszczególnych strof polskiego przekładu najlepiej ilustruje wzajemny stosunek obu tekstów. Wynika z niego, że pod względem sposobu rymowania strofa 3 przekładu najbardziej jest zbliżona do wzoru łacińskiego:

Pierwowzór łaciński

strofy 1—3: 8a, 7b, 8a, 7b, 6c, 6d, 6c, 6d, 8d

Przekład polski

strofa 1: 8a, 8b, 8a, 8b, 6c, 6c, 6d, 8d, 8d

strofa 2: 8a, 8a, 8b, 7b, 6c, 6c, 6d, 6d, 8c

strofa 3: 8a, 7b, 8a, 7b, 6c, 7d, 6c, 7d, 7d

¹⁷ Tak w rękopisie; poprawniej byłoby: „*veri Dei*“.

Następnym utworem poetyckim w inkunabule XV 2 jest łaciński wiersz zapisany na odwrocie karty tytułowej (rs 2): *Mater hic est filia*. Składa się tylko z dwóch strof. Brak w nim charakterystycznej dla pieśni religijnych strofy końcowej, zawierającej wezwanie o pomoc lub wstawiennictwo. Jest więc albo utworem pozbawionym zakończenia, albo też próbą poetyckiego zestawienia paradoksów wynikających z podwójnej natury Chrystusa. Strofa 2 ma charakter raczej kołędowy. Metrycznie wiersz ten wzoruje się na popularnej kołędzie *Dies est laetitiae*, podobnie jak oba bernardyńskie utwory w rękopiśmiennych dodatkach do inkunabułu XV 1: *Historia o Trzech Królach* i *Pieśń przed wojną z Turkami*. Schemat 10-wierszowej strofy jest zbliżony do strofy waganckiej: 7a, 6b, 7a, 6b, 7c, 7c, 6d, 7e, 7e, 6d. Fakt zastosowania tego metrum, użytego już przy tworzeniu oryginalnych pieśni, a także cały charakter utworu pozwalają przypuszczać, że wiersz *Mater hic est filia* jest dalszym zabytkiem polsko-łacińskiej poezji bernardyńskiej w średniowieczu.

1. <i>Mater hic est filia,</i>	2. <i>In obscurum nascitur</i>
<i>Pater hic [est] natus,</i>	<i>Illustrator solis,</i>
<i>Quis audivit talia!</i>	<i>Stabulo reponitur</i>
<i>Deus homo factus</i>	<i>Princeps terre, maris;</i>
<i>Servus est et dominus,</i>	<i>Pascinavit dextera,</i>
<i>Quia ubi cominus</i>	<i>Qui afflixit sidera,</i>
<i>Ne quid comprehendi,</i>	<i>Dum celos ascendit,</i>
<i>Primus est et eminus,</i>	<i>Concrepat vagitibus,</i>
<i>Stupor ille geminus</i>	<i>Quod tonat in nubibus,</i>
<i>Nescit comprehendi.</i>	<i>Dum fulgur descendit.</i>

Z dodatków rękopiśmiennych do inkunabułu Biblioteki im. Ossolińskich XV 1 Franciszek Krčėk wydał polską pieśń *Maryja, panno szlachetna*¹⁸ i poddał ją szczegółowej analizie językowej i formalnej. Zwrócił uwagę na jej kunsztowną budowę i w transkrypcji ułożył tekst według schematu: 8a, 7b, 8a, 7b, 4c, 4c, 7d, 7d, 4e, 4e, 4f, 4f, 7g, 4h, 4h, 7g. Krčėk twierdził, opierając się na dowodach językowych, które z kolei zbija Aleksander Brückner¹⁹, że pieśń ta została przetłumaczona z czeskiego. W każdym razie — jak słusznie zauważył Jan Łoś przy omawianiu tego zabytku — pierwowzoru należy szukać wśród pieśni podobnych treścią i formą, a wśród czeskich takiej nie ma²⁰.

Między wierszami w dodatkach rękopiśmiennych do inkunabułu XV 2 znajduje się łaciński utwór, zaczynający się od słów: *Maria venustissima*,

¹⁸ F. Krčėk, *Tekst pełny pieśni „Maryja panno szlachetna“*. (Okruchy hymnologiczne. II). „Pamiętnik Literacki“, 1906, s. 187—218.

¹⁹ A. Brückner, *Dodatki i poprawki do IV i V tomu „Pamiętnika Literackiego“*. „Pamiętnik Literacki“, 1906, s. 311.

²⁰ J. Łoś, *Przegląd językowych zabytków staropolskich do r. 1543*. Kraków 1915, s. 419.

napisany tym samym metrum, o identycznym sposobie rymowania. Składa się z czterech strof, jednak ostatnia jest tu wyraźnie dodatkiem, na co wskazuje jej odmienna budowa. Tak więc i ilością strof odpowiada pieśni polskiej. Na początku każdej strofy stoi wyraz „*Maria*“ oraz *epitheton ornans*, podobnie jak w pieśni polskiej, w której tylko strofa 3 zaczyna się od samego wyrazu „*Maryja*“.

Polska pieśń nie jest w całości tłumaczeniem łacińskiej. W pierwszych dwóch strofach polskich można się dopatrzeć tylko nieznacznych podobieństw do łacińskich, jednak z porównania strof trzecich wynika, że polska została przełożona z łaciny. Choć przekład ten nie jest dosłowny, to jednak całkowicie oddaje myśl łacińskiego pierwowzoru. Pieśń *Maria venustissima* jest więc najprawdopodobniej tym utworem, na którym pod względem formy, a częściowo i treści, wzorował się bezimienny poeta przy układaniu pieśni *Maryja, panno szlachetna*.

Niżej zestawiono dla porównania oba teksty: łaciński oraz transkrypcję polskiego. Do transkrypcji sporządzonej przez Krćeka wniesiono tylko nieznaczne zmiany. Ważniejszą jest proponowane przez Brücknera rozwiązanie: „*By boj począł*“ zamiast „*By Bog poczuł*“.

PIEŚŃ ŁACIŃSKA
(inkunabuł Ossol. XV 2)

1. *Maria venustissima,*
Flos, rosa sine spina,
Quod Ade lapsu periit
Potenter restaurasti
Hanc graciam
Archangelus
Gabriel nunciavit;
Fac ne nos superemur
A demone
Molestare.
Cum non sit spes,
Si tu non es,
Veniam obtentura,
Tu in fine
Nos protege,
Ne anime damnentur.
2. *Maria clementissima,*
Tu patrum detentorum
In limbo lamentantium
Gemitus abstulisti,
Aufer a nobis
Quesumus
Vitam nostram turbantes
Per tuum sacrum partum
Sordes dele

TRANSKRYPCJA PIEŚNI POLSKIEJ
(inkunabuł Ossol. XV 1)

1. *Maryja, panno szlachetna*
S pokolenia świętego
Ty jeś krolewna anjelska,
Mać Boga wszechmocnego.
S męki ciężkiej
Dusze jęte
Tyś mocnie wyzwoliła;
Prosimy, by raczyła
Sie przyczynić
Za nas modlić;
Bez prośby twej
Łaski Bożej
Nie możemy grzeszni miejci;
Na śmiertny czas
Racz być przy nas
Gdy mamy [s] świata zejci.
2. *Maryja, miłości pełna,*
Głos-eś uspokoiła,
W którym jeństwie bez przestania
Jadam, Jawa prosiła,
By boj począł
Niebieski krol
Zborzył piekielne brany,
Ktore były skowany
Hi k nim zesłał,

*Et remove;
Mater Dei
Sancte spei
Omni miserando,
Quia tu es,
Que impetras
A nobis postulata.*

3. *Maria preclarissima
Reorum advocata,
Consilio altissimi
Mater preordinata,
Cum dominus
Advenerit
Mundi iudicaturus,
Nos miseros tuere
O nobilis
Imperatrix
Pro nobis sis
Interventrix
Jhesum Christum precando
Crucifixum
Ut per ipsum
A malis eruamur.*

4. *Maria puritatis
Ancilla Trinitatis
Natum exora,
Pro nobis ut tollat
Nefas criminis,
Quod vetus homo intulit
Novus homo iam abstulit
Sua nativitate
Deus verus ex homine,
Homo factus pro homine
Ex te, virgo Maria,
Nos adiuva
Mortis in hora
Et da vite gaudia.*

Kto by wiedział
Je pocieszyć,
Z mąk wyzwolić
Tyś wszystko napelniła.
Matko święta,
Panno czysta,
Tyś Krysta porodziła.

3. Maryja, tyś nam pomogła
Do zbawienia naszego,
Tak niebieska rada chciała,
By stworzenia wszystkiego
Porodziła
Zbawiciela,
Który świat ma sędzici,
Sprawiedliwość czynici.
O dostojna
Matko Boża,
Racz nam grzesznym
Pomoc wszystkim
K tobie się uciekamy.
W obronie twej
Nasz zawsze miej
Który po śmierci. Amen.

Stan dotychczasowych badań nad poezją łacińską polskiego średniowiecza, a szczególnie nad poezją bernardyńską, nie pozwala jeszcze na zidentyfikowanie autorów poszczególnych zabytów poetyckich zawartych w omawianym tu inkunabule.

Polskiej poezji bernardyńskiej wiele uwagi poświęcił Brückner. Emil Kantak w opartym na badaniach źródłowych artykule zebrał wiadomości o twórcach polskiej i łacińskiej poezji średniowiecznej zakonu bernardyńskich²¹. Obecnie jednak próba przypisania zabytków ossolińskie-

²¹ E. Kantak, *Z poezji bernardyńskiej w. XV i XVI*. „Pamiętnik Literacki”, 1931, s. 414—423.

go inkunabułu XV 2 któremuś z autorów wymienionych w pracy Kanta — pozostałaby tylko bliżej nie uzasadnionym domysłem. W każdym razie łacińska poezja bernardyńska w Polsce zasługuje na większą uwagę, tym bardziej że jest ściśle związana z piśmiennictwem w języku polskim. Bernardyni byli właściwymi twórcami polskiej pieśni religijnej w drugiej poł. XV i w pierwszej poł. XVI wieku. Przypuszczalnie też wśród znanych i opublikowanych polskich pieśni religijnych z tego okresu więcej się znajduje utworów bernardyńskich niż to się na ogół przypuszcza.

Do poezji bernardyńskiej należy również polska pieśń *Bądź wiesioła, panno czysta*, niedawno opublikowana przez Wandę Żurowską-Górecką²². W swym doskonale opracowanym artykule autorka niepotrzebnie domyśla się czeskiego wzoru dla pieśni polskiej, choć w tym samym rękopisie znajduje się tekst łaciński, którego przekładem jest polski zabytek²³. Trudno przyjąć, by tłumacz, dla którego język łaciński był przecież językiem żywym, miał do przekładu używać pośrednika czeskiego. Szukanie wzorów czeskich w wypadkach, zdawałoby się, bezspornych — przypomina przypuszczenie Krćeka co do czeskiego wzoru pieśni *Maryja, panno szlachetna*, oparte tylko na domysłach o rzekomych czechizmach.

Jak wykazały dotychczasowe badania nad poezją bernardyńską, wpływy czeskie nie były w niej silne, a sprawa zależności poezji staropolskiej od czeskiej zasługuje na nowe, bardziej krytyczne niż dotychczas, zbadanie w celu określenia rzeczywistych, opartych na dowodach, wpływów poezji czeskiej na polską²⁴.

²² W. Żurowska-Górecka, *Nieznana pieśń polska*. „Język Polski“, 1958, nr 5, s. 369—376. — W. Górecka, M. Perz, *Nieznany polski rękopis muzyczny z przelotu XV/XVI wieku*. „Ruch Muzyczny“, 1959, nr 17/18, s. 3—8.

²³ Żurowska-Górecka (*op. cit.*, s. 376) stwierdza:

„A ewentualny wzorzec dla »Siedmiu radości«? Oczywiście szukalibyśmy go w literaturze czeskiej, tak jak do innych zabytków polskiej literatury średniowiecznej, tym bardziej że to zabytek franciszkański, a konwenty polskie franciszkanów należały do prowincji czeskiej tego zakonu. Na razie jednak poszukiwania za wzorem czeskim pozostały bez rezultatu“.

Należy jeszcze podkreślić, że autorka mówi tu właściwie nie o franciszkanach. Obserwanci, zwani w Polsce bernardynami, to nie franciszkanie, chociaż mieli regułę św. Franciszka, a między obu zakonami w średniowieczu panowały nieraz stosunki niezupełnie poprawne.

²⁴ Badania piszącego te słowa nad poezją łacińską wykazały, że niektóre zabytki polsko-łacińskie niesłusznie przypisywało się Czechom: np. *Pieśń o wójcie Albercie* powstała w Polsce (czego zresztą domyślali się niektórzy polscy historycy literatury), a nie w Czechach, jak twierdził Brückner. Kilka sekwencji łacińskich ułożonych w Polsce — zostało w Czechach „zbohemizowanych“, tzn. usunięto z nich wzmianki świadczące o polskim pochodzeniu i zastąpiono nazwami czeskimi. Tak więc oddziaływanie pochodziło niekiedy z Polski.